

Siegfried Kreuzer (ed.):

Introduction to the LXX

(WACO, BAYLOR UNIVERSITY PRESS, 2019)

Az elmúlt évtizedekben a protestáns kutatók körében egyre nagyobb teret nyert a *Septuaginta* vizsgálata – sorra születtek a különböző szövegkritikai elméletek, és jelentek meg a LXX történetével és szövegével foglalkozó bevezetéstani könyvek. A tudományterület fejlődésével azonban szükséges újra összegyűjteni és könnyedén elérhetővé tenni a releváns információkat azok számára, akik érdeklődést tanúsítanak a LXX kutatása iránt. A fenti kötet az egyik legújabb és talán legkomplexebb bevezetéstani mű, amely a *Septuagintát* tárgyalja.

A vaskos kötet egyes fejezeit a LXX-kutatás nagy nevei és a biblikus tudományok terén elismert szakemberek, teológusok írták, és Siegfried Kreuzer, német teológus és az IOSCS (*International Organization for Septuagint and Cognate Studies* – Nemzetközi Szeptuaginta és Rokon Kutatások Szervezete) tudományos folyóiratának szerkesztőjének keze alatt vált egységessé. A könyv általános bevezetővel indít, amelyet a bibliai könyvek egyenkénti tárgyalása követ. A kötet végén két rövid, záró tanulmány olvasható a Septuaginta és az Újszövetség, valamint a korai keresztyénség kapcsolatáról. Ezzel a szerkezeti felosztással elérték, hogy a kötet jól használható általános bevezetéstani célokra éppúgy, mint egy-egy bibliai könyvhöz.

Bevezetéstani munkáknál mindig ez a kérdés: sikerül-e a kötetnek megtalálnia az egyensúlyt az általános és a specifikus bevezetéstani iránti igény között? Véleményem szerint ez a kötet sikeres ebben a próbálkozásában. A kötet elején egy rövid bevezetés olvasható (xv-xvi.), ami átfogó jelleggel bemutatja, mire számíthat az olvasó az egyes szakaszoknál. Az egyes könyvekről szóló fejezetek egységes felépítést követnek: 1. Bibliográfia; 2. Szöveg és szövegkiadások – a jelenleg megtalálható szövegvariánsok és különböző kiadások ismertetése; 3. Fordítástechnika; a fordítás helye és ideje; 4. Nyelvi, szövegkritikai és teológiai profil; 5. A recepciótörténet aspektusai; 6. További kutatás lehetséges irányai. Felépítéséből fakadóan jól használható azok számára, akik most ismerkednek a Septuaginta-kutatás világával (pl. teológiai hallgatók), de a részletes alfejezetekben és a kiterjedt bibliográfiában az is könnyedén található a kötetben releváns anyagot, aki már mélyebben foglalkozik egy specifikus területtel.

A bevezető két tanulmány: *The Origins and Transmission of the Septuagint* (3–56.) és *Overview of Textual Witnesses to the Septuagint* (57–62.) a kötet szerkesztő Siegfried

Kreuzer tolla alól került ki, és a *Septuaginta* történetét, hagyományozódását és a legfontosabb szöveghagyományokat tárgyalja. Az első tanulmány részletesen kitér a LXX keletkezésének történeti előzményeire és hátterére, ennek során pedig bemutatja a kurrens elméleteket a Septuaginta keletkezésének okáról, okairól. Ezt követően tárgyalja a *Septuaginta* legfontosabb hebraizáló és keresztyén revízióit, a mögöttük rejlő lehetséges okokat és az egyes revíziók sajátosságait. A záró szekció a *Septuaginta* kései antikvitás-korabeli utóéletéről szól. Különösen is hasznos ez a tanulmány azok számára, akik egy általános képet szeretnének kapni a keresztyén és zsidó hit e fontos szövegéről – Kreuzer alapos munkát végzett, és minden szekciót releváns mélységében tárgyal. Az egész tanulmányon átívelve lehetőség van megismerkedni az ehhez a kutatási területhez tartozó szakkifejezésekkel, illetve nagyobb témákkal. Azok számára pedig, akiket egy-egy téma jobban megragadott, vagy már magas szinten foglalkoznak egy-egy területtel, a tanulmány végén található részletes bibliográfia nyújthat segítséget.

A második írás (*Overview of Textual Witnesses*) valójában egy felsorolás: Kreuzer és Marcus Sigismund kronologikus sorrendben ismertetik a különböző évszázadokból származó kéziratokat és egyéb megtalálható töredékeket.

A bevezető írásokat követően a kötet rátér az egyes könyvek, könyvcsoportok részletes tárgyalására – kezdve a Pentateuchossal (1-5Mózes). A Pentateuchos azáltal is különleges helyet kap a kötetben, hogy egyedülálló módon az 1Mózes tárgyalása előtt kapunk egy általános összefoglalót az öt könyvről (*From the Torah to Nomos: Perspectives of Research on the Greek Pentateuch*, 65–73.). Ez az összefoglaló teljes mértékben indokolt: az Ószövetség első öt könyvét nagyon gyakran egységként kezelik, valamint az egyes könyvek kutatása erősen hat egymásra; talán nem is lehet ezt az öt könyvet függetleníteni egymástól. A Septuaginta tekintetében ez még nyilvánvalóbb, hiszen eredetileg az 1-5Mózes görög fordítását tekintették a Septuagintának, és egyes kutatók ma is ezt az öt könyvet értik a szűken vett LXX alatt.

Nagy haszonnal jár a minden egyes fejezet végén található kiterjedt és alkategóriákra osztott bibliográfia, ami remek kiindulópontot nyújt azok számára, akik további információra vágynak. Előfordul egyes esetekben, hogy egy-egy fejezet írója nem írt mind a hat alponthoz – de aggodalomra nincs ok, ezekben az esetekben dr. Kreuzer kipótolta a hiányosságokat (pl. a Jeremiás leveléről írt fejezetben [567.]).

Külön kiemelném a hatodik pontot, amely a további lehetséges kutatási irányokat részletezi – ez a szakasz különösen hasznos azok számára, akik szívesen foglalkoznának a Septuagintával, annak egy aspektusával, de nem tudják pontosan, hogy kezdjenek hozzá. Jó kiindulópontként szolgálhat egy kutatáshoz, és akár új ötleteket, támpontokat nyújthat egy LXX-kutató számára.

Erőssége a kötetnek, hogy az egyes fejezetek megírására az adott bibliai könyvhöz magas szinten értő szakembert kértek fel, így a különböző fejezeteket más-más kutató írta. Az egyes szövegek egymástól teljesen függetlenül olvashatóak, értékelhetőek.

Érzékelhető, hogy az egyes kutatók szemlélete között vannak eltérések, és a bizonyos fejezetekben olvasható, óvatosan felvetett elméletek más szerzőknél kész tényként jelennek meg; ennek egyik példája a lukianosi recenzió értékelése. Kreuzer a bevezetésben felveti elméletét, miszerint a lukianosi (antiochiai) recenzió valójában sokkal régebbi hagyományt közvetít, mint azt korábban gondoltuk (40–41.). Ugyanezt a recenziót sokkal nyitottabb kérdésként kezeli Philippe Hugo, az 1-2Sám könyveiről írt fejezetében (184–188.) – Hugo felsorolja az egyes különböző álláspontokat, és nem ad egyértelmű választ. Egy harmadik hozzáállást képvisel Pierre-Maurice Bogaert (*Jeremiás* – 535–537.), aki nem is említi a lukianosi recenzió lehetséges korai eredetét, hanem azt a korai egyházi recenziók közé sorolja.

Kiemelném továbbá azt is, hogy a kötet nemcsak a protestáns Ószövetség könyveit tartalmazza, hanem a deuterokanonikus és apokrif könyveket is (mint például a *Makkabeusok könyvei* vagy a *Bél és a sárkány*). Amikor egy kutató a Septuagintáról beszél, egyúttal mindig döntést is kell hoznia, mit ért pontosan alatta: az „eredeti”, klasszikus, szűk körű értelmezés szerint, mint említettük, a LXX mindössze a görög fordított Tórát tartalmazza; a másik szélsőséges álláspont szerint pedig minden görög nyelvű zsidó iratot magába foglal. A kötet ez utóbbi irányt követi, és ezzel elérte, hogy a lehető legszélesebb körben használható, hisz majdnem minden LXX-kutató megtalálhatja benne az általa vizsgált területet. Több olyan deuterokanonikus vagy apokrif írás is bekerült így a vizsgált könyvek közé, amelyek kapcsán kérdéses, hogy egyáltalán létezett-e héber/arámi „eredeti”, vagy ezek az írások már görög nyelven születtek meg (ilyen például a *Bél és a sárkány* vagy *Jeremiás levele*). Ezeknél a könyveknél az adott fejezet írója mindig kitér a kérdésre a nyelvészet, szövegkritika és a recepciótörténet tárgyalásakor.

Az egységes szerkezet garantálja, hogy az egyes fejezetek felépítése azonos; de az alpontok hangsúlyaiban és megközelítésében több módszertani eltérést is találunk: Peter Schwagmeier, az Exodusról írt fejezet szövegtörténeti részében nagyobb egységeket vesz át egy az egyben más tanulmányokból és a 2Móz szövegében, és elméleti fejtegetését teletűzdeli bibliai igehelyekkel (97–103.). Ezzel szemben Felix Albrecht Salamon zsoltárainak szövegtörténetében pontszerű felsorolást alkalmaz, és jóval tömörebben foglalkozik a kérdéssel (326–329.). A Józsuéről és az 1Királyokról szóló fejezetek (amelyeket Cornelius G. den Hertog és Martin Meiser írt) mind részletekre bontva fejtik ki az adott bibliai könyv teológiai és lingvisztikai jellemzőit (149–152. és 201–202.); míg Philippe Hugo összekapcsolva, egyben teszi meg ugyanezt az 1-2Sámuel esetében (190–191.). A kutatók viszonylagos szabad kezet kaphattak a tartalom kidolgozásában és annak hangsúlyaiban, így szabadon alakíthatták azt az egyes bibliai könyvek jellemzőinek megfelelően. Az 1Mózes lehetett az első lefordított könyv, így Martina Kepper (a hozzá tartozó fejezet írója) kellő figyelmet fordít a nyelvi, fordításbeli jellemzők feltárására (83–85.). Így Gilles Dorival, a 4Mózes fejezetének írója megtehetette, hogy általánosságban visszautal az 1Mózes

lingvisztikai konklúzióira, és csak a 4Mózesre különösen is jellemző, egészen egyedi példákat emelte ki (122.). Egy másik tartalmi elem, ahol az egyes fejezetek közötti különbség még inkább tetten érhető, a recepciótörténet. A Zsoltárok könyvéről, amely az Újszövetségben az egyik legtöbbet idézett könyv, E. Bons és R. Brucker nagyon részletes recepciótörténetet adott közre (313–315.), ezzel ellentétben Dietrich Böhler nagyon szűkszavúan (összesen három sorban) foglalja össze az Ezsdrás-Nehémiás meglehetősen csekély recepciótörténetét (213.). További egyéni jellemzők megfigyelhetőek szinte minden fejezetnél, de a jelen recenzióban nincs lehetőség egyesével mindezeket kifejteni. Azt kimondhatjuk, hogy az egyes fejezetek írói nagy figyelmet fordítottak arra, hogy az adott bibliai könyv mely aspektusa érdekes ma a leginkább, és arra, hogy mi a LXX-változat jelentősége – és ezeket figyelembe véve írták meg az arról szóló összefoglalást.

A könyv két összefoglaló tanulmánnyal zár, amely a LXX szövegének újszövetségi és korakeresztyén jelentőségét taglalja: elsőként Martin Karrer *The Septuagint Text in Early Christianity* című írását olvashatjuk (613–626.), végül pedig Wolfgang Kraus *The Significance of Septuagint Quotations in the New Testament against the Background of Old Testament Textual History* írása található (627–640.). Ez a két tanulmány viszont csupán izelítőt ad ezekből a komplex kérdésekből, így aki ebben az irányban szeretne tájékozódni, annak sokkal inkább tudom ajánlani, hogy a bibliográfiában keresgéljen további irodalmat. Pozitív eleme mindkét záró tanulmánynak, hogy nagyon gyakorlatiasak, és konkrét példákat hoznak arra, hogy a Septuaginta milyen formában jelenhetett meg az Újszövetségben (ld. a 631–636., ahol a szerző teljes fejezetet szentel három konkrét példának [Deut 32:43 – Róm 15:10; Deut 32:43 – Zsid 1:6; Ám 9:11-12 – ApCsel 15:16-17] és azok elemzésének.)

Összefoglalásképpen: a könyv teljes mértékben betölti azt a feladatot, amire vállalkozik. Komplex, de a Septuagintával épp csak ismerkedők által is ugyanolyan jól használható bevezetéstani kötet, mint érett kutatók által, akik tömör összefoglalást vagy új ötletet keresnek. A nyitótanulmányban bő összefoglalót ad a Septuaginta történetéről és relevanciájáról, az egyes könyvekről szóló fejezetek szerzői pedig érzékelhetően törekednek az egyes könyvekkel kapcsolatos tudományos hipotézisek és eredmények minél teljesebb bemutatására. Külön erőssége a kötetnek az egyes fejezeteken belül található, egységes felépítés, amely jóval átláthatóbbá teszi a fejezeteket, és megkönnyíti azok dolgát, akik egy-egy specifikus kérdésre kívánnak rákeresni. Jó szívvel tudom ajánlani a kötetet mindazoknak, akik érdeklődnek a Septuaginta iránt, és szeretnének róla összefoglaló képet kapni, de nagy haszonnal forgathatják azok is, akik már elmélyültek a LXX-kutatás valamely vetületében, de a legújabb kutatási eredmények vagy bibliográfiai ajánlások iránt érdeklődnek.